

*Національна правнича дискусія за темою:
«Конвенція про захист прав людини
і основоположних свобод:
актуальні питання тлумачення та застосування»*

*І. Загальні питання
міжнародного захисту прав людини
(історичні та теоретико-прикладні аспекти)*

РАДА ЄВРОПИ І ЛЮДСЬКІ ПРАВА*

С. ГОЛОВАТИЙ
*доктор юридичних наук,
член-кореспондент НАПрН України,
член Європейської Комісії
«За демократію — через право»
(Венеційська Комісія),
член Міжнародної асоціації
конституційного права (IACL-AIDC)*

Загально визнано: концепція людських прав у своїй основі є універсальною — з-поміж усього ще й тому, що жоден континент світу не може виступати в ролі одноосібного власника культури, сприйнятливої до ідеї людських прав.

Утім, незаперечним є й інше: сприйняття людських прав не є одноманітним — воно обумовлене розмаїттям чинників історичного, політичного, соціального, культурного і релігійного характеру. Як наслідок — справжній зміст людських прав тлумачать по-різному. Так само по-різному бачаться і засоби їх захисту. Така багатоманітність обу-

мовлена власне природою людських суспільств. Із цього випливає і неоднаковість суто юридичного розуміння людських прав, що є результатом особливої історії.

Якщо мову вести про Європу, то тут юридичне розуміння людських прав сформувалось головним чином у рамках філософських, політичних та юридичних цінностей, виплеканих на ґрунті юдейсько-християнської спадщини [1, 3].

Ідея регіональної системи захисту людських прав, котра би функціонувала по всій Європі, передувала формуванню Ради Європи 1949 р.

* Уривки з Лекції 17 у кн.: Головатий Сергій. Про людські права. Лекції. — К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2016. — і-xxiv, 760 с.

* * *

Відразу ж по закінченні Другої Світової війни в різних країнах Західної Європи виникла низка неурядових груп (організацій), що розпочали обстоювати ідею європейської єдності, згуртувавшись у Міжнародному комітеті рухів за європейську єдність.

Цей Комітет організував у Гаазі величезне зібрання, відоме як «Конгрес Європи», що відбувався із 7 по 10 травня 1948 р. У зібранні взяли участь політики високого рівня, включаючи колишніх лідерів держав (Вінстон Черчилль), міністрів (Франсуа Міттеран) та майбутніх лідерів (Конрад Аденауер). Також досить широко було репрезентоване громадянське суспільство (науковці, релігійні лідери, представники бізнесових кіл, професійних спілок тощо). Загалом же Конгрес відвідали близько 1 000 осіб — переважно з Європи, але також із США та країн Бритійської Співдружності.

Наприкінці зібрання було ухвалено Декларацію, у якій, зокрема, були й такі слова:

«Людська гідність — це найкраще досягнення Європи, свобода — це її правдива міць. І те, й інше поставлено на карту в нашій боротьбі. Об'єднання нашого континенту нині потрібне не лише заради спасіння свобод, які ми щойно здобули, а й задля поширення на все людство тих вигод, що походять від них.

Від такого об'єднання залежить доля Європи та мир у всьому світі.

Тому занотуйтемо так: ми — європейці, що зібрались, аби виразити волю всіх народів Європи, урочисто проголошуємо наші спільні цілі в таких п'яти статтях, котрі підсумовують ухвалену на Конгресі резолюцію:

ОБІТНИЦЯ

1. Ми воліємо: Об'єднаної Європи на всьому просторі, де буде відновлено вільний рух людей, ідей та товарів.

2. Ми воліємо: Хартії людських прав, що гарантуватиме свободу думки, зібрання та вираження, а також право на створення політичної опозиції.

3. Ми воліємо: Суду Справедливості з достатнім санкціонуванням упровадження Хартії.

4. Ми воліємо: Європейської Асамблеї, у якій діяльні сили всіх наших націй буде представлено.

5. І урочисто обіцяємо самі — у рідному домі та перед людьми, у нашому політичному та релігійному житті, у наших фахових колах та професійних спілках — спричинитись до своєї щонайбільшої підтримки всіх людей і всіх урядів, котрі працюватимуть на цю величну справу, що надає останній шанс миру і таку ж, останню, надію на велике майбутнє для нинішнього та прийдешніх поколінь» [2, 1].

Як впливає з документа, передовсім із його першої статті, учасники Конгресу, палкі прихильники *європейської ідеї*, не виходили з відмінності між Європою, у якій мав бути «спільний ринок», та Європою, що мала стати континентом-опорою людських прав. Відповідно, можливість реалізувати Європейський проект із людських прав виникла завдяки ініціативі об'єднати Європу в таких рамках, які б зливали воедино політичний та економічний виміри.

Утім, мова решти статей документа свідчить про те, що ідея людських прав у ньому домінуюча і визначальна. Це впливає з відповідних приписів самої ухваленної на «Конгресі Європи» резолюції, де зазначено:

«Конгрес:

вважає, що об'єднання або федерація, що постане в майбутньому, має бути відкритою для всіх європейських народів, котрі мають демократичну владу та котрі зобов'язуються дотримуватись Хартії людських прав;

вирішив, що буде засновано комісію з подвійним для неї завданням — опрацювати проект такої Хартії та закласти стандарти, яким держави мають відповідати, аби заслуговувати на те, щоб називатись демократичними» [3, 1].

Потому Міжнародна рада європейського руху невдовзі дещо розвинула проголошені на «Конгресі Європи» цілі («обітницю»). У її ухваленій у лютому 1949 р. Декларації принципів Європейського Союзу, з-поміж іншого, було сказано й таке:

«Не може бути допущена до Європейського Союзу жодна держава, котра не визнає засадничих принципів Хартії людських прав і не виказує своєї волі та обов'язку гарантувати їх застосування <...>. [Б]ар'єр, що відокремлює вільні держави від інших європейських націй, не повинен визнаватись незмінним. Наша мета — об'єднання у свободі всіх народів Європи» [2, 1].

Такою була, так би мовити, прелюдія до народження Європейської Конвенції з людських прав.

1. Європейська Конвенція з людських прав 1950 р. (генеза)

Як засвідчує історія, наприкінці 40-х років ХХ ст. перед ООН постали надзвичайно великі труднощі в її зусиллях витворити Міжнародний білль прав. Тому центр уваги перемістився до Європи, де держави вдались до спроби запровадити власний зразок, практичний результат якого дав би на правду дієвий не глобальний, а вже регіональний варіант гарантування людських прав.

По заснуванні Ради Європи вже на першій сесії її Консультативної Асамблеї (нині — Парламентська Асамблея) було доручено її Комітетові з юридичних і адміністративних питань докладно розглянути питання колективної гарантії людських прав. Цей комітет підготував доповідь. Написав її пан П'єр-Анрі Тейтжен (*Pierre-Henri Teitgen*), колишній лідер Французького Руху Опору та міністр. У доповіді обстоювалась ідея підготовки проекту Конвенції, що забезпечила б десять засадничих прав. Асамблея рекомендувала Комітетові Міністрів розпочати цей процес.

Хоча за основу було взято текст *Усесвітньої Декларації ООН 1948 р.*, від самого початку було вирішено, що Конвенція — на відміну від Декларації — буде документом обов'язкової юридичної сили. Не передбачалось, що Конвенція буде документом, що створюватиме нові субстантивні (матеріальні) права. Натомість головне її призначення вбачалось у тім, щоб забезпечити захист мінімальної кількості прав, котрі на той час уже були визнані в національному праві держав — членів Ради Європи. Відтак усі зусилля було скеровано на пошук дієвого міжнародного контрольного механізму для імплементації прав.

Проект Конвенції було напрацьовано в дуже стислі строки.

Перші пропозиції стосовно документа перебували під тиском ідеї, що «в Європі утворилась загроза того, що в ній кишітимуть комуністи». І дійсно, тодішній президент Консультативної Асамблеї Ради Європи Пол-Генрі Спаак (*Paul-Henri Spaak*) навіть удався до жарту: «Тією особою, котра найбільше зробила для створення Ради Європи, був Йосип Сталін» [4, 18]. Таким чином, Конвенція задумувалась передовсім як проголошення цінностей, як різновид колективного пакту проти тоталітаризму, який Європа подолала, та інструмент проти загрози, перед

якою опинилась Європа через існування нового диктатора — Сталіна.

Дуже вдало вимальовує історичне тло, на якому відбувалося творення Конвенції, та уроки минулого, що формували загальний підхід до її сутності й призначення, перебіг дебатів у Консультативній Асамблеї. Погляньмо бодай на один промовистий витяг із стенограми:

«Демократії не за одну ніч перетворюються на нацистську країну. Зло поширюється підступно за існування меншості — тоді, коли усуваються можливості контролю. Свободи — одна за одною — зазнають утиску: спочатку в одній ділянці, а потім в іншій. Суспільна думка і вся національна свідомість — у задусі. І коли вже все в такий спосіб приведено до спокою, на арену виходить “фюрер”, і трансформації тривають, аж навіть допоки [не запрацюють] печі крематорію» [5, 1158].

У вересні 1949 р. Консультативна Асамблея Ради Європи схвалила доповідь Комітету, де йшлося про десять прав, що мали би стати предметом колективної гарантії в рамках запропонованих для заснування Європейської Комісії з людських прав та Європейського Суду Справедливості.

Представляючи свою доповідь на пленарному засіданні Консультативної Асамблеї (відбувалась вона у Страсбурзі від 10 серпня по 8 вересня 1949 р.), пан П'єр-Анрі Тейтжен, зокрема, сказав таке:

«...[якою] по суті має бути Європа? Щонайперше і найголовніше — то має бути царство свободи. Історія наших країн повідає нам на кожній своїй сторінці про ціну, яку Європа має сплатити за свободу в минулому: майже двадцять століть — страждання, боротьба, війни, революції, сльози та безкінечні кровопролиття <...>.

Урешті-решт, ми здобули свободу <...>.

<...> Щойно лихоліття сучасного світу — фашизм, гітлеризм, — минули, ми розслабились, стали скептичними та неозброєними. Нам не вистачало війни, а декому з нас — ворожій окупації, аби заново чітко зрозуміти всю цінність нашого гуманізму.

Чи означає це, що нині — після перемоги — і надалі всі загрози відсунуто? Дозвольте сказати мені, що ми не думаємо так. Три речі все ще становлять загрозу нашій свободі. Перша загроза — це вічний резон держави.

Позаду держави — байдуже, якої форми, нехай навіть демократичної — завжди криється постійна зваба, якою власне і є цей резон держави.

Монтеск'є сказав: “Хто б не був при владі — він має схильність до зловживання нею”. Навіть ті, хто належить до парламентарної більшості, по суті, часом спокушаються на зловживання своєю владою. Навіть у наших демократичних країнах ми повинні остерігатися цієї спокуси — піддаватись резонам держави...» [2, 1].

Коли в листопаді 1949 р. Комітет Міністрів Ради Європи утворив Комітет урядових експертів, якому було доручено підготувати проекти відповідних документів на підставі доповіді Консультативної Ради, то експерти використали доповідь пана Тейтжена і на її підставі погодили багато елементів проекту Конвенції.

Навесні 1950 р. цей Комітет завершив свою роботу. У червні 1950 р. текст було погоджено на високому рівні. 7 серпня 1950 р. Комітет Міністрів затвердив остаточний проект тексту Конвенції, але цей текст був слабшим від того, що раніше пропонувала Консультативна Асамблея. Комітет Міністрів не врахував зауваження і критику з боку Асамблеї.

4 листопада 1950 р. документ — як «Європейська Конвенція про захист

людських прав і засадничих свобод» — було підписано в Римі.

Як показали подальші події (особливо після 1970-х років), варіант Європейського білля прав став панівним у Страсбурзі.

Чинності Конвенція набрала 3 вересня 1953 р.

Отже, історичний контекст становлення Конвенції — це прагнення збудувати нову Європу на ідеях свободи і демократії, що, власне, й було засвідчено в преамбулі Статуту Ради Європи, де, зокрема, сказано, що «правдивим джерелом особистої свободи, політичної свободи та правовладдя є *принципи, що становлять основу всіх справжніх демократій*»¹. А демократичні цінності — це традиційні цінності *західних ліберальних суспільств*, протилежністю чого були тоталітарні суспільства, як-от нацистська Німеччина та комуністичний Радянський Союз.

Як свого часу висловився один із колишніх президентів Європейського Суду з людських прав Люціус Вільдгабер (*Luzius Wildhaber*)², Європейська Конвенція з людських прав, будучи продуктом «реалістичного ідеалізму» та безпосереднім відгуком на звірства 1930-х та 1940-х років, скріплена вірою в те, що демократичні режими — якщо вони дотримуються засадничих прав — уже надалі «не підуть війною одне на одного»³, і що вже надалі «рецидив перетворення демократій на диктатури не може лишатись питанням суто національної юрисдикції» [6, 204–205].

Відповідно до преамбули Європейська Конвенція з людських прав (ЄКЛП, або Конвенція) була витворена для того, щоби здійснити перші кроки з метою колективного забезпе-

чення прав, передбачених *Усесвітньою Декларацією ООН 1948 р.* Як зазначав один із колишніх Генеральних секретарів Ради Європи Марселіно Орейя (*Marcelino Oreja*)⁴, ЄКЛП увела в європейський контекст 18 принципів, проголошених *Усесвітньою Декларацією*, та перетворила їх на зобов'язання юридичного характеру. Тим самим Європа отримала таку міжнародну систему колективного захисту людських прав, що не мала прецедентів у історії міжнародних відносин [1, 1].

Нині вже ніхто не заперечує того, що ЄКЛП виявилась і дотепер залишається найуспішнішим продуктом тих прагнень, які було закладено у Всесвітній Декларації людських прав. Витворена на її основі міжнародна система захисту людських прав на регіональному рівні є найдієвішою з-поміж усіх, що існують у світі.

На сьогодні повоєнна європейська система, присвячена захисту людських прав (відома ще як Страсбурзька система), сприймається як одна з найдалекосіяжніших та найуспішніших спроб у сфері запровадження міжнародного режиму захисту людських прав. Страсбурзька система — це частина процесу єднання західних суспільств на основі Конвенції, що її можна сприймати як «кодифікацію ідеології ліберальних суспільств» [7, 48].

Запропонована до підписання 4 листопада 1950 р. Конвенція *у своєму остаточному вигляді* мала характер амбівалентного інструмента: з одного боку, тоді більшість вважала її різновидом колективного пакту проти тоталітаризму; а з другого — вона мала достатній потенціал, щоби еволюціонувати в *Європейський білля прав*.

¹ Статут Ради Європи (курсив мій. — С. Г.).

² Люціус Вільдгабер — суддя зі Швейцарії, професор Базельського університету (Швейцарія), позаштатний професор Єльської школи права (США); президент ЄСЛП (1998–2007).

³ Імперська політика та поведінка Росії після розпаду СРСР, зокрема, застосування Росією своїх збройних сил та акти агресії, до яких вона систематично вдавалась наприкінці ХХ — на початку ХХІ ст. супроти Молдови, Грузії та України, є свідченням того, що такі сподівання виявилися невинуватими.

⁴ Генеральний секретар Ради Європи у 1984–1989 рр.

2. Європейська Конвенція з людських прав — це Європейський білль прав

За своєю структурою Конвенція поділена на три частини. Вступну частину становить лише одна стаття, що закладає *обов'язок першорядного значення*: держави-сторони взяли на себе обов'язок — дотримуватись Конвенції, тим самим гарантувати кожному, хто перебуває під їхньою юрисдикцією, права і свободи, визначені в розділі I Конвенції (ст. 1).

Друга частина — це, власне, перелік прав і свобод, що є предметом захисту в рамках Конвенції. Їх викладено у статтях 2–18 розділу II документа у вигляді матеріальних (субстантивних) прав та їх можливих обмежень. Ця частина Конвенції становить, так би мовити, *первинний Європейський білль прав* — із судовим забезпеченням прав на регіональному рівні. Первинний, тому що в подальшому перелік прав, що входять до нього, поступово розширювався шляхом укладання *додаткових протоколів* до Конвенції.

Тут на регіональному рівні було інкорпоровано головним чином *громадянські права (civil rights)*. Саме вони — так звані «традиційні» матеріальні права — становлять *Європейський білль прав*. Їх первісний перелік включає **дванадцять прав**:

- (1) право на життя (ст. 2);
- (2) заборона катування та нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження або покарання (ст. 3);
- (3) заборона рабства, підневільного стану і примусової праці (стаття 4);
- (4) право на свободу і безпеку особи (ст. 5);
- (5) право на справедливий суд (ст. 6);
- (6) *nullum poena sine lege* та заборона застосування суворішого покарання, ніж те, що мало застосову-

- ватись на час учинення кримінального правопорушення (ст. 7);
- (7) право на повагу до приватного і сімейного життя, недоторканність житла і кореспонденції (ст. 8);
- (8) свобода думки, совісті й релігії (ст. 9);
- (9) свобода вираження (ст. 10);
- (10) свобода зібрання і об'єднання (ст. 11);
- (11) право на шлюб і створення сім'ї (ст. 12);
- (12) право на дієвий засіб юридичного захисту (ст. 13).

Стаття 14 встановлює *заборону дискримінації* стосовно користування визначеними Конвенцією правами і свободами.

Статті 15–18 цього розділу стосуються таких питань, як: можливість відступу держави від узятих на себе зобов'язань в умовах надзвичайної ситуації — під час війни або іншої суспільної небезпеки, що становить загрозу життю нації (ст. 15); можливість для держави запроваджувати обмеження на політичну діяльність іноземців (ст. 16); заборона дій, спрямованих на знищення будь-яких прав і свобод, визначених Конвенцією, або на їх обмеження в більшому обсязі, ніж нею дозволено (ст. 17); встановлення межі для застосування дозволених Конвенцією обмежень прав (ст. 18).

Отже, визначений статтями 2–13 Конвенції перелік стосувався *громадянських прав (civil rights)* і поширювався на *кожного (себто на кожну особу)* безвідносно до належності особи до громадянства держави. Утім, як бачимо, був і виняток: ст. 16 передбачала можливість для держави запроваджувати обмеження на політичну діяльність іноземців. А це означало, що для передбачених статтями 10 і 11 прав можуть існувати різні режими: один — для громадян держави, а інший — для чужинців.

Уже дещо пізніше до переліку *громадянських прав* було додано і *політич-*

ні права (зокрема, йдеться лише про право на вільні вибори, передбачене ст. 3 Протоколу № 1).

Третя частина — статті 19–51, що стосуються структури, повноважень та процедури Європейського Суду з людських прав (ЄСЛП, або Суд) як контрольного механізму за дотриманням визнаних Конвенцією прав.

У подальшому первісно установленний перелік прав, а відтак і сама Конвенція постійно зазнавали змін у формі *додаткових* протоколів. Кожний із таких протоколів є окремим міжнародним договором, на який поширюється вимога окремої ратифікації його державою для набрання ним чинності стосовно держави.

3. **Додаткові протоколи до ЄКЛП**

На сьогодні укладено вже шістнадцять додаткових протоколів до Конвенції. Частина з них розширює перелік прав, що є предметом захисту в рамках Конвенції, інші — модифікують механізм контролю за дотриманням прав.

Протокол № 1 (від 20 березня 1952 р.) додав до переліку ще три такі права:

- (13) право фізичних і юридичних осіб на недоторканність своєї власності (ст. 1);
- (14) право на освіту і на вибір батьків у питанні освіти і навчання своїх дітей відповідно до власних релігійних або світоглядних переконань (ст. 2);
- (15) право на вільні вибори (ст. 3).

Протокол № 4 (від 16 вересня 1963 р.) додав ще чотири права:

- (16) свобода від тюремного ув'язнення за борги (ст. 1);
- (17) свобода пересування і вибору місця проживання (ст. 2);
- (18) свобода громадянина держави від вислання та право на в'їзд до

території держави свого громадянства (ст. 3);

- (19) заборона колективного вислання іноземців (ст. 4).

Протокол № 6 (від 28 квітня 1983 р.) додав ще одне право:

- (20) заборона смертної кари в мирний час (ст. 1), не виключаючи можливості її збереження під час війни або невідвротної загрози війни (ст. 2).

Протокол № 7 (від 22 листопада 1984 р.) додав ще п'ять таких прав:

- (21) право *іноземця* не бути висланим із держави без чіткої відповідної юридичної процедури (ст. 1);
- (22) право на оскарження в кримінальних справах (ст. 2);
- (23) право на відшкодування в разі судової помилки в кримінальних справах (ст. 3);
- (24) імунітет від повторного кримінального переслідування за одне й те саме кримінальне правопорушення (ст. 4);
- (25) рівні права та обов'язки приватного характеру для членів подружжя щодо їхніх стосунків поміж собою та в їхніх стосунках зі своїми дітьми (ст. 5).

Протокол № 12 (від 4 листопада 2000 р.) додав ще одне право:

- (26) загальна заборона дискримінації — за будь-якою ознакою (ст. 1).

Протокол № 13 (від 3 травня 2002 р.), модифікуючи режим заборони смертної кари (20), скасував будь-яке застосування смертної кари, надаючи цьому праву *абсолютний* характер.

Інші протоколи стосуються не матеріальних прав, а модифікації контрольного механізму та функціонування контрольних інститутів Ради Європи.

Протоколи № 2, 3, 5, 8, 14 модифікували первісно запроваджений Конвенцією механізм контролю за дотриманням її приписів з боку Європейського Суду з людських прав. **Протокол № 9** надав право приватним особам за певних обставин звертатись до Суду. **Протокол № 10** модифікував процедуру голосування в Кабінеті Міністрів Ради Європи. **Протокол № 11** запровадив радикальні зміни всієї системи судового контролю (скасувавши первісно встановлену систему судового контролю в особі двох органів — Європейської Комісії з людських прав та Європейського Суду з людських прав, запровадивши надалі діяльність лише одного органу — Суду).

Найновішими в усій конвенційній системі є два протоколи, ухвалені зовсім недавно, 2013 р. — Протокол № 15 та Протокол № 16.

Протокол № 15 (від 24 червня 2013 р.) доповнив преамбулу Конвенції. Це доповнення мало за мету підтвердити, що відповідно до *принципу субсидіарності* саме держава (як Сторона Конвенції) виступає тим суб'єктом, що несе *головну відповідальність* за забезпечення передбачених Конвенцією та протоколами до неї прав і свобод. На здійснення цього за державою передбачено *межі оцінювання*, що є предметом «наглядової функції» з боку Європейського Суду з людських прав (ст. 1 Протоколу)¹.

У цьому протоколі фактично було унормовано державами — членами Ради Європи ту доктрину, яку Суд почав формулювати ще в середині 70-х років минулого століття, починаючи від класичної (як натепер) справи *Handyside* (1976 р.). Саме в ній Суд указав на те, що *первинний характер* відповідальності національних органів влади держави (тобто те, що відповідальність

лежить передовсім на національній державі) стосовно забезпечення людських прав зовсім не означає, що держава в цьому питанні має необмежену свободу. ЄСЛП чітко визначив:

«...держава-учасниця Конвенції не володіє необмеженими повноваженнями в ділянці оцінювання. Суд <...> є тим, хто відповідає за забезпечення дотримання державою своїх зобов'язань, і Суд має повноваження виносити остаточне рішення в питанні: чи обмеження та покарання є сумісними зі свободою вираження в тому ж самому обсязі, що її гарантовано статтею 10. Таким чином, національний рівень меж оцінювання [що належить державі] перебуває впритул під контролем на європейському рівні»².

Протокол № 16 (від 2 жовтня 2013 р.) передбачає, що найвищі суди держави (Сторони Конвенції) можуть звернутись до Європейського Суду із *запитом*, аби той надав *консультативний висновок у питаннях принципового значення*, що стосуються тлумачення або застосування визначених Конвенцією та протоколами до неї прав і свобод (п. 1 ст. 1 Протоколу). Такий запит має надійти від судової установи держави лише *в контексті справи*, яку розглядає ця установа (п. 2 ст. 1), і повинен містити: обґрунтування підстав такого звернення та відповідні юридичні і фактичні обставини справи, що перебуває в неї на розгляді (п. 3 ст. 1). Консультативний висновок Європейського Суду не має зобов'язувальної сили (ст. 5). Держава — під час підписання цього протоколу або вручення своїх інструментів його ратифікації, ухвалення або затвердження — має вказати, які з її судових установ вона визначила як ті, що уповноважені звертатись до Європейського Суду з таким запитом (ст. 10)³.

¹ *Council of Europe Treaty Series: 213.*

² *Case of Handyside v. United Kingdom* (application no. 5493/72) [1976] ECHR 5 [7 December 1976] (para 49).

³ *Council of Europe Treaty Series: 214.*

4. Відмінність Європейського білля прав від Міжнародного білля прав

Як *Європейський білля прав* Європейська Конвенція про захист людських прав і засадничих свобод 1950 р. є відмінною від *Міжнародного білля прав*. І не тільки тому, що вона є регіональним міжнародним інструментом, а Декларація ООН 1948 р. разом із двома Пактами 1966 р. — це документи глобального рівня.

У цьому аспекті існує декілька розбіжностей між ними.

Передовсім варто наголосити, що Міжнародний білля прав не становить «єдиної моделі людських прав», бо Декларація стосується того, що означає *мати* людські права, тоді як два Пакти — це найважливіші практичні засоби *реалізації* прав.

Натомість *ЕКЛП* виступає як *єдина модель людських прав*: у ній ідеться одночасно і про те, що означає *мати* людські права (себто які саме права поширюються на кожну людину згідно з приписами Конвенції), і про те, якими є *практичні засоби реалізації* передбачених нею засадничих прав і свобод, установивши, що до таких засобів належать, зокрема, національні органи влади держав, а відтак уже встановлений Конвенцією Європейський Суд як субсидіарний орган.

Окрім цього, істотною є інша відмінність. Вона стосується поділу на два комплекти прав, що було здійснено в рамках Міжнародного білля прав.

Ніхто не заперечує, що на міжнародному рівні існує офіційна позиція, відображена в усіх головних інструментах міжнародного права сфери людських прав, відповідно до якої два комплекти прав (громадянські й політичні — з одного боку, та економічні, соціальні й культурні — з другого) є «неподільними, взаємозалежними та такими, що взаємообумовлюють одне одного». Проте цей теоретичний консенсус відразу ж зникає, коли

постає питання практичного переведення цих міжнародних стандартів у біллі прав іншого рівня.

Доброю ілюстрацією цього є практичний результат запровадження Європейського білля прав, що істотно відрізняється від Міжнародного білля прав. Відмінність полягає в тім, що укладення Європейської Конвенції з людських прав обмежилось інкорпорацією на регіональному рівні головним чином *громадянських прав (civil rights)*. Додані до неї дещо пізніше також і політичні права (зокрема право на вільні вибори) не змінили її характеру по суті як кодифікаційного акта *громадянських прав*. А ще дуже важливим є те, що тоді ж на європейському рівні було вирішено не йти далі цієї межі — не включати зовсім до переліку економічні, соціальні й культурні права.

Що ж до більшості економічних і соціальних прав, то вони містяться в Європейській соціальній хартії.

Таке відокремлення цих європейських міжнародних інструментів один від одного часто слугує доказом того, що все-таки існують природні відмінності між означеними двома категоріями прав. І як наслідок такого підходу — усталення поширеної філософської і легалістичної традиції устанавлювати ієрархію, в рамках якої *громадянські права* поставлено на *найвищий рівень*. Одним із найуживаніших аргументів, що його використовує легалістична традиція не на користь економічних і соціальних прав, є той, що такі права «не надаються до судового захисту» (*are not «justiciable»*). Себто йдеться про те, що «вони не підходять для того, аби з ними можна було мати справу в судах або подібних інституціях» [8, 112].

Водночас у рамках Страсбурзької системи захисту людських прав (про неї докладніше йтиметься далі) не заперечується вага економічних, соціальних і культурних прав. Не вважається, що всі питання стосовно економічних, соціаль-

них і культурних прав лежать поза площиною ЄКЛП. Дійсно, практика Суду свідчить про протилежне¹. Утім, у цьому разі не йдеться про те, що захист цих прав має здійснюватися через ЄКЛП, позаяк у Конвенції ж опору зроблено на захист саме громадянських (і політичних) прав. Можливості щодо захисту інших прав (тих, що не належать до категорії громадянських і політичних) є надто обмеженими.

Головний висновок щодо цього аспекту особливостей ЄКЛП та її відмінності від Міжнародного білля прав полягає в тім, що предметом захисту в рамках запровадженої нею Страсбурзької системи є виключно одна-єдина категорія *особистих, громадянських та політичних прав*. Це насправду *єдина категорія*, а не три окремих види прав, про які майже одноставно ведуть мову вітчизняні науковці, зберігаючи заведено ще в радянські часи методологію «класифікувати» права і свободи людини, наслідком чого стає втрата сутності власне поняття «людські права».

5. Європейський Суд із людських прав

5.1. Стадії розвитку Суду

Відтоді, як відповідно до Конвенції було засновано Європейський Суд із людських прав, він пройшов три стадії свого розвитку.

На початковій стадії Суд поступово здобував свою інституційну автономію (самостійність) та напрацьовував першу практику.

На другій стадії, що тривала від початку 70-х років ХХ ст., Суд вдався

до «прогресуючої практики», поступально висуваючи на сьогодні вже відомі й добре усталені нові поняття і доктрини. Тому період 1973–1974 рр. сприймається як *поворотний пункт* у житті Конвенції за всі 50 років її існування.

У період 1975–1979 рр. ситуація різко змінюється. Точкою нового відліку практики Суду виступає справа *Golder v. the United Kingdom* (1975 р.)², коли в центрі уваги постало питання про «право на доступ до суду». Саме довкола нього Суд розпочав формувати свою позицію стосовно ст. 6 (1). Але ця справа була лише вихідною щодо цього. Потому було ухвалено рішення в низці інших справ, у рамках чого дістали своє народження, розвиток та унормування нові поняття й доктрини.

Такими справами було закладено ключові принципи для тлумачення і застосування всієї Конвенції. У такий спосіб було зроблено величезний внесок у те, що страсбурзькі юристи на сьогодні знають як *acquis conventionnel*:

- справа *Golder v. the United Kingdom* є провідною для тлумачення Конвенції загалом;
- справа *Engel v. the Netherlands*³ розкриває поняття «*принцип автономного тлумачення*»;
- справи *Handyside v. United Kingdom* та *The Sunday Times v. United Kingdom*⁴ асоціюються із доктриною «межі власного оцінювання» (це доктрина судової дискреції, де Європейський Суд як наднаціональний орган висловився на користь того, що націо-

¹ Так, Суд зазначив: «...Сам факт того, що тлумачення Конвенції може зайти у сферу соціальних і економічних прав, не має бути вирішальним чинником проти такого тлумачення; не існує цілком обґрунтованого поділу, завдяки якому можна було б цю сферу відокремити від тієї площини, яку Конвенція покриває» (Див.: *Case of Airey v. Ireland (Article 50)*, application no. 6289/73, Series A no. 32, (179) 2 ECHR 305, [1979] ECHR 3, para 26; див. також тлумачення ст. 8 у справі: *Case of Guerra and Others v. Italy*, application no. 14967/89, [1998], ECHR 7, ECHR 1998-I, 19 February 1998).

² *Case of Golder v. the United Kingdom* (application no. 4451/70) [1975] 1 ECHR 524, [1975] ECHR 1, 21 February 1975, A18.

³ *Case of Engel v. the Netherlands* (application no. 5100/71, 5101/71, 5102/71, 5354/72, 5370/72) [1976] ECHR 3, 5100/71, (1976) 1 ECHR 647, 8 June 1976, A 22.

⁴ *Case of Sunday Times v. the United Kingdom* (application no. 6538/74) [1979] 2 EHRR 245, [1979] ECHR 1, [1980] ECHR 6, 26 April 1979, A 30.

нальним судам має бути дозволено діяти в рамках певної дискреції), а друга справа — із «*принципом пропорційності*» та поняттям «*обмеження Конвенційних прав мають тлумачитись звужувально*»;

- справа *Tyrer v. United Kingdom*¹ відома тим, що Суд у ній витворив («викував», «викарбував») фразу про те, що Конвенція є «*живим інструментом*», який «має тлумачитись у світлі сучасних умов» (**Протокол № 14** свідчить на користь потреби осучаснювати європейський рівень людських прав), її постійно застосовує Суд, коли вважає за потрібне врахувати «потреби й очікування сучасного суспільства»;
- справа *Marckx v. Belgium*² — у ній Суд ще далі розвинув поняття Конвенції як «живого інструмента» та висунув ідею, що Конвенція може створювати «*позитивні обов'язки*», що лежать на державі;
- справа *Airey v. Ireland* — найвідоміша тому, що в ній Суд проголосив, що Конвенцію було «встановлено не для гарантування прав, які є *теоретичними або ілюзорними*, а прав, що є *практичними та дієвими*», та «не існує чіткого поділу» між громадянськими і політичними правами, що їх захищає Конвенція, та економічною і соціальною сферами.

Дуже показовим є те, що протягом 1970–1980 рр. державами-відповідачами безліч разів були саме ті країни, де людські права було добре захищено, де *правовладдя (the rule of law)* було встановлено та добре вкорінено в національні юридичні системи і культури. На цій стадії еволюції самої Конвенції істотно велика кількість справ стосува-

лась тих питань із площини громадянських свобод, які могли бути предметом розгляду конституційних (верховних) судів країн розвинутої та консолідованої політичної демократії. Тому висловлено думку, що в цих справах (а саме: *The Sunday Times v. United Kingdom*, *Klaas v. Germany*³ та *Marckx v. Belgium*) Суд насправді розглядав ті питання, що сприймаються як людські права «конституційної природи» — ті, що належали до «довготривалих і складних проблем балансу між загальним інтересом суспільства та захистом індивідуальних засадничих свобод особи» [9, 16].

Саме у 1970-ті роки стало очевидним, що Конвенція еволюціонувала в різновид *Європейського білля прав*. Вона забезпечила ще один — *європейський* — рівень захисту людських прав, що є додатковим до того, що існував на національному рівні. Це був той шлях, яким Конвенція запровадила унікальний механізм, за допомогою якого особа або група осіб мали можливість звернутись до Страсбурзької системи з тим, аби змінити національне право.

Упродовж третьої фази, що розпочалась уже по закінченні «холодної війни», Суд відійшов від ролі гаранта людських прав винятково для Західної Європи, долучаючись дедалі більше до процесів переходу країн Східної Європи до *демократії та правовладдя*.

5.2. Призначення і завдання Суду

Призначення Суду загалом полягає в одному — захистити *єдиний стандарт* людських прав.

Завданням Суду є шляхом розгляду конкретної справи встановити, чи той стандарт у ділянці людських прав, як його визначено в Конвенції та витлумачено Судом раніше, дотримано державою, чи навпаки — порушено. Якщо сталося порушення Конвенції, то

¹ Case of *Tyrer v. the United Kingdom* (application no. 5856/72) [1978] 2 EHRR 1, [1978] ECHR 2. 25 April 1978.

² Case of *Marckx v. Belgium* (application no. 6833/74) [1979] 2 EHRR 330, [1979] ECHR 9. 13 June 1979.

³ Case of *Klaas v. Germany* (application no. 5029/71) [1978-80] 2 EHRR 214, ECHR. 6 September 1978. A 28.

завдання Суду — зупинити таку практику відповідної держави.

Свої завдання Суд здійснює як наднаціональний орган. І під тиском його практики має змінюватись національне право відповідної держави. Виконуючи своє завдання саме в цій площині, Європейський Суд змушує державу змінити своє національне право.

У такий спосіб наднаціональний Суд, так би мовити, «з'їдає» державний суверенітет держави в усіх сферах права. Досить промовистим свідченням ефективності функціонування Суду та виконання ним завдання у цій площині є, приміром, докорінна зміна права у Сполученому Королівстві. Адже 1998 р. (тобто після понад 300 років від часу проголошення Білля прав 1689 р.) парламент Великої Британії ухвалив спеціальне рішення — *Акт про людські права*. Він був вимушений це зробити внаслідок того, що Суд упродовж тривалого часу встановлював неодноразові порушення Конвенції з боку Великої Британії.

5.3. Головні здобутки Суду

Аби побіжно ознайомитись із головними здобутками Суду за весь час його діяльності, досить корисним у цьому аспекті видається добре викладений аналіз, що його зробив один із найавторитетніших його колишніх очільників — професор Люціус Вільдгабер¹.

5.3.1. Зобов'язувальна сила рішень Суду

Найголовнішими досягненнями Суду Люціус Вільдгабер вважає зобов'язувальну силу його рішень.

Утім, він зазначає також, що, попри цей величний здобуток, усе ще існує ризик того, що деякі держави можуть

схилятися до визнання за всіма гарантованими Конвенцією правами характеру «м'якого права» (*«soft law»*). Але за такого підходу право втрачає свою міць, підпадаючи під «суверенне вето» влади окремої держави [6, 205]. Останній тому приклад — рішення Конституційного Суду Російської Федерації 14 липня 2015 р., за яким Росія може не виконувати рішення Європейського Суду з людських прав, якщо вони суперечать Конституції РФ [10].

5.3.2. Поширення Конвенції на весь простір Європи

Іншим досягненням, на думку Л. Вільдгабера, є те, що, будучи замисленою у 1949–1950 рр. як інструмент запобігання рецидиву перетворення демократії на диктатуру, Конвенція надалі була поширена на весь континент Європи. Спочатку її поступово сприйняла Західна Європа. А згодом до неї приєдналися усі країни Центральної і Східної Європи — «демократичні або не дуже, бажаючи або не дуже, але з явною ознакою того, що їхні системи влади зазнали глибинних змін» [6, 206].

Утім, факт залишається фактом: *ЄКЛП* є єдиним регіональним каталогом людських прав, що зобов'язує майже весь континент.

5.3.3. Конвенція як інструмент європейського публічного порядку

На думку Л. Вільдгабера, ще одним досягненням Конвенції, про яке вказав сам Суд у своїх рішеннях, є її «особливий характер як договору з прав людини»². Завдяки цьому Конвенція виступає «інструментом європейського публічного порядку (*ordre public*) у захисті окремої людини»³, підвалиною якого є стрижневий зміст тріади:

¹ Люціус Вільдгабер був очільником Європейського Суду з людських прав із 1 листопада 1998 р. до 18 січня 2007 р.; став першим президентом ЄСЛП, коли Суд було реформовано відповідно до Протоколу № 11, що відкрило прямий доступ до Суду для громадян 47 держав — членів Ради Європи. Посилання на його аналіз головних здобутків Суду здійснюватимуться за виданням: *Wildhaber L. «Rethinking the European Court of Human Rights»* [6].

² Case of *Al-Adsani v. United Kingdom* (application no. 35763/97) [2001], ECHR 2001-XI, [2001] ECHR 761, 21 November 2001, A 310 (para 55).

³ Case of *Loizidou v. Turkey* (application no. 15318/89; case no. 40/1993/4354/540) [1995] ECHR 10, (1995) 20 EHRR 99, 23 March 1995 (preliminary Objections) A 310 (1995) (paras 75 and 93).

демократія — людські права — правовладдя. Конвенція як «інструмент європейського публічного порядку» обумовлює «колективні обов'язки» та «колективне забезпечення» встановлених нею гарантій¹.

З огляду на означене вище можна вести мову:

- 1) про особливий, конституційний, характер самої Конвенції, якій має бути надане верховенство над національним правом — при тому, що вона є інструментом як міжнародного права, так і національних юридичних систем держав-членів;
- 2) про особливий, конституційний, характер кожного конкретного рішення Суду, бо за ст. 46 (1) Конвенції держави зобов'язались виконувати остаточні рішення Суду в будь-яких справах, у яких вони є сторонами.

Стрижневий зміст тріади (демократія — людські права — правовладдя) став обов'язковим для сучасного, орієнтованого на цінності, розуміння «Європейської Конституції» як поняття, що є ширшим від поняття «конституція Європейського Союзу» [6, 207].

5.3.4. Утвердження права на особисте звернення до Суду

Четвертим у переліку досягнень, здобутих завдяки функціонуванню Конвенції, постає формування та утвердження права на індивідуальну заяву. Від утворення Конвенції 1950 р. до ухвалення Протоколу № 9 1994 р. особа не мала безпосереднього доступу до Суду. Повна інституціоналізація права на індивідуальну заяву сталася тоді, коли внаслідок Додаткового Протоколу № 11 (1998 р.) відбулося злиття Комісії і Суду в одну установу [6, 208].

Аби процедура захисту людських прав була дієвою (ефективною), система індивідуальної заяви, наслідком якої можуть бути зобов'язувальні рішення незалежного міжнародного суду, оцінюється як дуже добра справа.

5.4. Особа і конституційна та адміністративна юстиції

Великою мірою Європейський Суд у Страсбурзі (як міжнародний) вирішує ті самі питання, що й національний суд — найвищий у системі загальної юрисдикції чи конституційний суд держави. Власне, завдяки такій схожості ЄСЛП було кваліфіковано як «*quasi*-конституційний суд *sui generis*». Але зрозуміло, що, навіть попри таку подібність, Європейський Суд із людських прав усе ж таки залишається міжнародним трибуналом. Із огляду на те, що демократія та людські права належать до *твірних принципів* сучасного міжнародного права, є підстави класифікувати Суд у Страсбурзі як «*quasi*-конституційний суд», а саму Конвенцію як «ваговиту частину конституції Європи» [6, 227].

Після того, як низка країн Східної і Центральної Європи набули членства в Раді Європи, майже в усіх них було сформовано національні системи адміністративної юстиції (в Україні — так само). Адміністративна юрисдикція покликана вирішувати справи стосовно упередженості або свавільності дій із боку адміністративних і владних органів. Заяви, що надходять до Суду останнім часом, свідчать про стале зростання таких справ у ЄСЛП. А особливо збільшилась кількість таких справ у питанні права власності. Станом на кінець першого десятиріччя в цьому столітті 17 % від усіх заяв стосувались права власності. Їх надходить понад 50 000 щорічно. Упоравшись із таким надмірним навантаженням, Суд

¹ Case of *Ireland v. United Kingdom* Series (application no. 5310/71) [1978] 2 EHRR 25, [1978] ECHR 1. 18 January 1978. A 25 (para 239); *Mamatkulov and Askarov v. Turkey* (application no. 46827/99, 46951/99) [2005] ECHR 64, (2005) 41 EHRR 25, ECHR 2005-1, 4 February 2005 (para 100).

посприяв би не лише захисту права власності, а й скороченню числа свавільних дій із боку влади. Така кількість скарг останнього часу щодо невідповідної компенсації за відчуження (конфіскацію, експропріацію) майна або стосовно прихованої (або де-факто) експропріації, або непомірно високих штрафів або зборів поставила на порядок денний таке питання: а чи не стає Суд у такий спосіб не лише «*quasi*-конституційним судом Європи», а й навіть «*quasi*-вищим адміністративним судом Європи»? Адже це саме йому доводиться на європейському рівні бути відповідальним за протидію сваволі і зловживанням з боку владних органів держав-членів. По суті, як зазначає Л. Вільдгабер, спостерігається тенденція розглядати явище свавільності як тотожне порушенню гарантій щодо людських прав у рамках Конвенції [6, 229].

Але тоді постає інше питання: а чи не є ухвалення судом свавільного рішення рівнозначним структурній проблемі?

На моє переконання, судова практика в Україні — це саме той випадок. Українські суди породжують силу-силенну таких рішень, що є прямим доказом наявності в Україні цієї проблеми як структурної.

5.5. Суд і розмаїття правничої думки

На час заснування Суд розпочав свою роботу в умовах панування Західної традиції права. Але згодом — особливо після входження до Ради Європи держав із колишнього комуністичного простору — ситуація докорінно змінилась. Нині Суд працює в умовах розмаїття правничих культур.

Що стосується юридичної думки, то сучасна Європа бачиться як «картинка-загадка-яку-з-багатьох-маленьких-шматочків-слід-скласти-докупи» (англ. — «*jigsaw puzzle*»). Тобто вона має вигляд розмаїття — «досі не складених докупи окремих шматочків у формі

юридичних систем, систем юридичної освіти та юридичних традицій» [11, 7].

Попри це, суддям Європейського Суду все-таки таланить творити спільний стандарт у ділянці людських прав.

5.6. Суд і правнича культура

Поняття «*правнича культура*» має розмаїття визначень і тлумачень. Іноді в нього вкладають поняття «менталітет» (від фр. — «*mentalité*»). Правнича культура постає у зв'язці з правничою традицією, бо історичні корені допомагають формувати ставлення до права.

Одне з найвідоміших і найпопулярніших пояснень цього поняття в зарубіжному світі таке:

«...*Правнича культура* — це ідеї, цінності, очікування і ставлення до права і юридичних інститутів, яких дотримується певне суспільство або певна частина суспільства» [12, 34].

Упродовж тривалого часу саме таке розуміння цього поняття підтверджувало свою корисність. І саме через це «правнича культура» сприймається як ключ до усвідомлення судових рішень узагалі, бо саме вона становить дух того, що потім іменується як «право», де відсутня ідеологія.

На цьому підґрунті якраз і твориться своєрідна правнича культура Європейського Суду з людських прав — *загальноєвропейська*. Позаяк Суд за своїм складом включає представників різноманітних юридичних систем, процес історичного формування яких відбувався в рамках різноманітних правничих культур і традицій, то сам Суд і його правнича культура як вислід — це приклад конвергенції такого розмаїття. Правничу культуру Суду слід сприймати як своєрідний *гібрид* різноманітних правничих систем. Але цей гібрид за своєю загальною структурою є спорідненим радше із загальним правом (*common law*), аніж із континентальним (*civil law*).

Власне, як результат визнання Судом розмаїття національних правничих культур і традицій, у рамках його довготривалої практики народилась особлива доктрина — «*межі оцінювання*». Сам Суд визнав, що йому не годилося б установлювати абсолютні стандарти в кожній ділянці для кожної держави — члена Ради Європи. Тому Суд і виробив свою позицію в цьому питанні, відповідно до якої він забезпечує лише *мінімальний* рівень захисту, залишаючи при цьому судам національного рівня *широкі межі* діяльності, аби вони, беручи до уваги якнайширше цілі ЄКЛП, сприймаючи її як «живий інструмент», що надається до тлумачення в різний спосіб у різні часи та в різних контекстах, забезпечували в рамках уже своєї національної системи кістяк усього того, чим наповнена сама Конвенція.

<...>

7. Унікальність європейської системи людських прав

Загальновизнано, що європейська регіональна система захисту людських прав, представлена в поєднанні Європейською Конвенцією та Європейським Судом, є унікальною: вона є найдієвішою з-поміж усіх відомих людській практиці систем, що існують на міжнародному рівні — глобальному або регіональному.

Чим можна пояснити такий великий успіх європейців?

Відповідь на це питання лежить у площині іншого запитання, що не зникало з порядку денного відтоді, коли проголошеній 1948 р. *Всесвітній Декларації людських прав* не випало бути документом, наділеним зобов'язувальною силою. Усвідомлюючи такий недовершений результат, держави Заходу не відмовились від пошуку відповіді на принципове запитання: як зробити так, аби людські права все-

таки мали зобов'язувальний характер — у суто юридичному розумінні?

На глобальному рівні певним варіантом відповіді на це запитання та інструментальним його вирішенням стало ухвалення 1966 р. двох пактів, котрі разом із Декларацією 1948 р. становлять *Міжнародний білль прав*. З урахуванням того, що ці два пакти (як міжнародні договори) вже давно здобули широке визнання, вони становлять, так би мовити, «кістяк» того, що вже стало зобов'язувальним навіть для тих держав, що їх не підписали.

Безумовно, виведення людських прав на рівень зобов'язувального характеру в рамках міжнародного договору — це був значний крок уперед і великий успіх. Проте цього було ще недостатньо для того, аби досягти повноцінного результату. Адже сам зобов'язувальний характер людських прав у матеріальному значенні (тобто як зобов'язання, що міжнародним договором покладаються на державу) — це лише один бік справи. Без позитивної відповіді залишалось запитання: а чи є механізм, за допомогою якого можна було б на практиці забезпечити виконання прав? Інакше кажучи, чи можна досягти дієвості людських прав, коли юридично зобов'язувальну їх силу державою визнано (в рамках міжнародного договору), а механізм практичного забезпечення їх застосування відсутній?

Тож, за тих умов, що згоди між державами стосовно переліку людських прав із визнанням за ними юридично зобов'язувального характеру все-таки було досягнуто, на порядку денному все ще залишалось питання забезпечення дієвості прав. Наслідком цього мало бути вирішення питання про введення людських прав до такої системи, котра забезпечувала б їх дієвість (ефективність) за допомогою відповідних механізмів та процедур.

Найпридатнішою для такого завдання могла би бути модель національної

системи. Адже досвід довів, що в її рамках взаємозв'язок між матеріальними (субстантивними) правами та такою їхньою якістю, як спроможність бути забезпеченими на практиці (*enforceability*), — це справа можлива.

Ще Алберт Дайсі свого часу (розкриваючи сутність *правовладдя / the rule of law* як одного із засадничих принципів англійського конституційного права через сутність особистих прав) наголошував на тому, що «через англійську конституцію пролягає <...> *нерозривний зв'язок між засобами реалізації права і самим правом*, що має бути реалізоване»; такий зв'язок закладено в юридичній максимі — *ubi ius ibi remedium* [«де право — там і засіб його захисту»] [13, 199]¹. Відтоді для англійських правників, які завжди були зорієнтовані на практику, вести мову про право особи (*a right*), не маючи можливості вказати на засіб практичного забезпечення такого права, — було майже позбавлено сенсу справою.

У міжнародному ж праві тривалий час не існувало такого нерозривного зв'язку. Держави, самі тримаючи у своїх руках міжнародне право, схильні були уникати запровадження формалізованих процедур, що дозволяли б захищати права особи через міжнародні судові установи. Тому, коли держави вирішили перейти до практики поширення відомих національним системам процедур, створивши можливості для особи ініціювати свій захист від своєї ж держави у відповідній судовій установі міжнародного рівня, — то це був ще один величезний крок уперед і небачений успіх.

У цьому полягає унікальний досвід європейських країн, що заснували один із найуспішніших інститутів у цьому аспекті — інститут особистого звернення особи, котра перебуває під юрисдик-

цією будь-якої з держав — Сторін ЄКЛП, до Європейського Суду з людських прав.

Американський двійник такого інституту істотно відстає від нього, бо в Західній півкулі особа не має права на прямий доступ до Міжамериканського Суду з людських прав, будучи приреченою на подання своєї скарги лише до Міжамериканської Комісії з людських прав.

До 1988 р. європейська система захисту людських прав мала подібну до міжамериканської дворівневу структуру. Спочатку Європейська Комісія з людських прав вивчала звернення, котрі надходили до Суду, та ухвалювала рішення щодо допуску їх. Потому, як Протокол № 11 до ЄКЛП набрав чинності 1 листопада 1998 р., будь-яка людина може звернутися безпосередньо до Страсбурзького Суду.

У такий спосіб на європейському рівні людським правам було надано характер юридичних інструментів — рівнозначно тим, що містить арсенал національного конституційного порядку будь-якої держави. Метою надання людським правам характеру юридичних інструментів було те саме, що стоїть і перед національними конституційними нормами — обмежити силу держави, забезпечуючи особі особистий простір свободи, де людина може діяти самостійно (автономно), будучи вільною від деспотичних за своїм характером наказів та заборон самої держави.

Натепер європейська модель захисту людських прав, регламентована Європейською Конвенцією з людських прав, становить не лише найуспішнішу у світі систему міжнародного права для захисту людських прав, а й одну з найпередовіших форм міжнародного юридичного процесу за всі роки його розвитку.

¹ Курсив мій. — С. Г.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. *Universality of Human Rights in a Pluralistic World: Proceedings of the Colloquy organized by the Council of Europe in co-operation with the International Institute of Human Rights, Strasbourg, 17–19 April 1989.* — Strasbourg, 1990.
2. *Mowbray A. Cases, Materials, and Commentary on the European Convention on Human Rights.* — 3^{ed.} — Oxford, 2012. — (Collected Edition of the «Travaux Préparatoires», vol. 1. — The Hague, 1975).
3. *Theory and Practice of the European Convention on Human Rights / ed. by P. van Dijk, G. J. H. van Hoof.* — 3^{ed.} — The Hague, 1998.
4. *Bates E. The Birth of the European Convention on Human Rights — and the European Court of Human Rights // The European Court of Human Rights between Law and Politics / ed. by J. C. Hersen and M. R. Madsen.* — Oxford, 2013.
5. *Consultative Assembly, Official Reports, August 1949.*
6. *Wildhaber L. Rethinking the European Court of Human Rights // The European Court of Human Rights between Law and Politics / ed. by J. C. Hersen and M. R. Madsen.* — Oxford, 2013.
7. *Merrills J. G. Human Rights and Democratic Values in Strasbourg System // Human Rights and Democracy for the 21st Century: 1988 International Law Session / ed. by Kalliopi Koufa.* — Athens-Thessaloniki, 2000.
8. *Buergenthal T. International Human Rights Perspective // Human Rights: Concepts and Standards / ed. by J. Symonides.* — Dartmouth, 2000.
9. *Bates E. The Evolution of the European Convention of Human Rights: From its Inception to the Creation of a Permanent Court of Human Rights.* — Oxford, 2010.
10. Конституційний Суд постановив, що рішення ЕСПЧ повинні виконуватися з урахуванням верховенства Конституції РФ [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ksrf.ru/News/Pages/ViewItem.aspx?ParamId=3244>.
11. *Arold N.-L. The Legal Culture of the European Court of Human Rights.* — Leiden, 2012.
12. *Friedman L. The Concept of Legal Culture: A Reply // David Nelken (ed.). Comparing Legal Cultures.* — Aldershot, 1997.
13. *Dicey A. V. Introduction to the Study of the Law of the Constitution.* 10th ed., 1959 / with introd. by E. C. S. Wade. — London ; New York, 1961 (Reprinted).

Головатий С. П. Рада Європи і людські права

Анотація. У рамках теми «Людські права в повоєнній Європі» висвітлено генезу Європейської Конвенції з людських прав 1950 р., її структуру як Європейського билля прав, її відмінність від Міжнародного билля прав, стадії розвитку Європейського Суду з людських прав, його призначення і завдання, головні здобутки в умовах розмаїття правничої думки та правничих культур на континенті, а також, у чому полягає унікальність європейської системи захисту людських прав.

Ключові слова: людські права, Європейська Конвенція з людських прав, Європейський Суд із людських прав, Європейський билль прав, Міжнародний билль прав.

Головатий С. П. Совет Европы и права человека

Аннотация. В рамках темы «Права человека в послевоенной Европе» освещены вопросы генезиса Европейской Конвенции о правах человека, ее структуры как Европейского билля прав, ее отличия от Международного билля прав, стадий развития Европейского Суда по правам человека, его предназначения и задач, главные достижения в условиях разнообразия юридической мысли и юридических культур на континенте, а также, в чем состоит уникальность европейской системы защиты прав человека.

Ключевые слова: права человека, Европейская Конвенция по правам человека, Европейский Суд по правам человека, Европейский билль прав, Международный билль прав.

Holovaty S. Council of Europe and Human Rights

Annotation. With the framework of the theme «Human rights in a post-war Europe» the article deals with such issues as the following: the genesis of the European Convention on Human Rights, its structure as of the European Bill of Rights, its difference with the International Bill of Rights, as well as stages of development of the European Court of Human Rights, its main achievements in the conditions of diversity of legal thought and legal cultures on the continent. The substance of uniqueness of the European system of protection of human rights is highlighted.

Key words: human rights, European Convention on Human Rights, European Court of Human Rights, European Bill of Human Rights, International Bill of Human Rights.